

דף כט

באורים והערות בפשט

זרבנן משמיה דרבא אמרי: אפילו מיום ראשון ואילך — יש מפרשים כך: זרבנן, (— חכמים החולקים על ר' יהודה, מהי סברתם) — משמיה דרבא אמרי: אפילו מיום ראשון ואילך כשר להעיד לו (מובא ביד רמה ובמרומי שדה, ע"ש).

מכאן לשני תלמידי חכמים ששונאין זה את זה שאין יושבין בדין כאחד — הנה שאלה ששאלתי להגר"ח קניבסקי שליט"א, ותשובתו בצדה:

נפשי בשאלתי, במה שאמרו (בסנהדרין כט, א) **מכאן לשני תלמידי חכמים ששונאין זה את זה שאין יושבין בדין כאחד** — והלא אמרה תורה 'לא תשנא את אחיך', וכיצד יתכן דין העובר באיסור זה הלא הוא פסול לדין דהוי רשע, והרי לכמה פוסקים אף בעבר איסור דרבנן פסול לדון ואין צריך הכרזה (כמובא בפ"ת חו"מ ז, כא). ולכאורה באיסור דאורייתא, אף שאין בו מלקות, כו"ע יודו שפסול לדין. ואם מדובר באופן שראה בו דבר עבירה ולכך שונאו, הלא בלאו הכי אסור לו לישב עמו (כבחו"מ ז, ט).

ועל כרחנו לפרש 'שונאים' לאו דוקא אלא כדרך שאמרו (בקדושין ל:): 'אפילו הרב ובנו הרב ותלמידו שעוסקין בתורה נעשים אויבים זה את זה...'. והכי נמי הכוונה שדעותיהם, שיטותיהם והנהגותם שונות זה מזו, עד שאין אחד סובל דעתו של השני. [ועל דרך זו יש לפרש מה שאמרו (מנחות ק. וברש"י ותוס') שחכמי א"י שונאים את הבבלים. וכן מובן לשון רש"י בשבת (קכא:): 'ואותן חסידים השונאין אותו על כך' והכוונה שאין דעתם נוחה ומיושבת עמם].

אך לפי זה לא הבנתי מה שכתב הב"ח (חו"מ ז) שב'שונאים גמורים' זה לזה — אין דיניהם דין אף בדיעבד. ובפשטות הכוונה לשנאה ממש, וא"כ הדרא קושיא לדוכתא כנ"ל.

וזה אשר השיב לי הגאון שליט"א:

ע' מכילתא משפטים פ' כי תפגע שור אויבך בש"ר נתן, ועי' בביאור הגר"פ לסה"מ לרס"ג מ"ע י"ט דף קל"ז א'

וזה לשון המכילתא שם: 'שור אויבך — זהו גוי עובד אלילים, דברי ר' אשיה... ר' נתן אומר: בישראל עצמו, אלא מה תלמוד לומר 'אויבך' — אלא אם הכה את בנך או שעשה עמך מריבה, נעשה אויב לשעה'.

ואולי הכוונה שיש שנאה שאינה באה מתוך רשעות אלא נובעת ממעשה מסוים שעשה עד שלבו אונסו לשונאו, ואע"פ שמצווה להסיר השנאה בלבו [ולהוכיחו בדברים על מה שעשה, כמ"ש הרמב"ם בהל' דעות], מ"מ עד שלא יושרו ההדורים ביניהם, אינו נחשב כעבריינין על שנאתו זו, ואינו פסול מלדון, ואעפ"כ לא ישב עמו בינתים.

וצריך לדחוק כן גם בכונת הב"ח באמרו 'שונא גמור' — היינו, כששונא בשל סיבה מסוימת שלדעתו עשה דבר שלא כהוגן וכדומה.

(וע"ע: שמירת הלשון שער התבונה פרק ו. באותו ענין שמעתי לפרש שכשם שדרשו על 'ואהבת את ה"א בכל לבבך' [ולא 'לבך'] — בשני יצריך, כמו כן זה שנאמר 'לא תשנא את אחיך בלבבך' — בשני יצריך, היינו אפילו ביצר הטוב ולשם שמים' אמרה תורה לא תשנא...).

ומאיימין עליהן ומוציאין את כל האדם לחוץ — משמע שהאיום נעשה בפומבי. וכן כתב הרמב"ם: 'מאיימין עליהם בפני הכל'. ומכאן מקור לדבריו (כסף משנה עדות יז, א; בהגר"א חו"מ כח, ז).

'אם אמר: הוא אמר לי שאני חייב לו' — בלשון זו אמר לנו לחייב עצמו, ולא בפני התובע אמר כן (רש"י לז:). ושמה לא אמר אלא כדי שלא יחזיקוהו לעשיר.

איש פלוני אמר לי שהוא חייב לו — לא אמר כלום — החידוש בזה שאפילו אותו האומר היה אדם חשוב [איש פלוני] — כמו 'איש ירושלים' וכדומה] — לא אמר כלום (עפ"י תו"ט ותפארת ישראל), מפני שלא ראה העד את החיוב בעצמו, והריזה 'עד מפי עד' (עפ"י גמרא לז:).

'על זה נאמר לא תלך רכיל בעמך' — כן היא גרסת הגר"א (וע' בברייתא להלן לא). אפשר שעומק הכוונה לסמיכות הכתובים: בצדק תשפט עמיתך. לא תלך רכיל בעמך (כפי שרמז בעל הטורים — קדושים). וזו כוונת לשון התנא 'על זה נאמר' [ולא אמר 'משום שנאמר...'].

'יכלי למימר שב שני הוה מותנא ואיניש בלא שניה לא שכיב' — כך לפי דעתם, אבל האמת אינה כן כי פעמים יש נספה בלא משפט (כמו שאמרו בחגיגה ד: ובכ"מ. ערוך לנר. וע"ע במובא ביוס"ד חגיגה שם).

'מסייע ליה לרב יהודה דאמר רב יהודה אמר רב: צריך שיאמר אתם עדיי' — מזה שכתוב 'בפנינו הודה' משמע שהיתה ההודאה כנגד פנינו, ואם היתה מועילה הודאה אפילו כשהוא לא ידע מהם, היה להם לומר 'שמענו שפלוני הודה', וכיון שמוכח שאין די בשמיעתם אלא צריך שיוודה בפניהם, ודאי הטעם הוא כדי שלא יוכל לטעון 'משטה הייתי בך', וא"כ מוכח מצד הסברה שצריך לומר 'אתם עדי', שאם לא כן עדיין יוכל לטעון זאת (ערוך לנר).

'דא"ר שמלאי הרבה טענות היה לו לנחש לטעון ולא טען, ומפני מה לא טען לו הקב"ה לפי שלא טען הוא. מאי הוה ליה למימר, דברי הרב ודברי תלמיד דברי מי שומעין' — אף על פי שאמרו (בקדושין מג) שאין די בסברא זו אלא לפטור מדיני אדם, כגון המשלח חברו לדבר עבירה, אבל בדיני שמים חייב, וכאן הלא בדיני שמים עסקינן? אך יש לומר בפשיטות שודאי זו סברא להקל בעונשו, אף כי לא ייפטר לגמרי. [ואפילו לדברי שמאי הוקן שיש בו 'דינא רבה', יש לומר שמ"מ קל יותר]. (ע"ע: ש"ך חו"מ לב; פני יהושע קדושין רפ"ב; משנה למלך — רוצח ב,ב; חות יאיר קסו; הגהות מהר"ן חיות ב"ק נו; ערבי נחל דרוש ב לשבת הגדול).

'מהכא: אמתים וחצי ארכו' — בשם הגר"א: אילו היה כתוב 'אמתים חצי ארכו', היה במשמע שארכו ארבע אמות [כי אמתים היא מדת חצי ארכו. כמו: 'אקנמן בשם — מחציתו חמשים ומאתים']. ועתה שהוסיף ו' (וחצי) גרע ממידתו (וע"ע בחדושי חתם סופר).

'(ע"ב) אמרו ליה: ניזיל וניהדר? אמר להו: כבר הורה זקן' — לא היתה כאן 'טעות בשיקול הדעת' אלא מחלוקת בין החכמים בסברה, ולכן אף כי ר' חייא דן לפוטרים מלשלם, אבל מה שכבר

שילמו בהוראת רבי ישמעאל ברבי יוסי — אינו חוזר (רי"ף ריש פרק רביעי; רא"ש בפסקיו ובתוספותיו). וצ"ב, כיון שלא היתה כאן טעות, וכבר נתחייבו לשלם הכל, יכול הלה לטעון כבר זכיתי בדין, ומהי תיתי לדון דין חדש. אטו כל בעל דין שנתחייב בדינו יאמר בוא ונדון אצל דיין אחר. וזו לשון הגר"ח קניבסקי שליט"א, במענה לשאלה זו: **'רשאי דיין אחר להכריע אם אין נראה לו'**. וכע"ז כתב הגר"א נבנצל שליט"א: **'מאחר שר' חייא פטרם והם מוחזקים — אינו יכול להוציא מידם'**.

'מטלטלי ואיתנהו בעינייהו' — מרש"י משמע שהמדובר על מלוה, ומודה על מטלטלין מסויימים שהנם מיועדים לפרעון. ואולם כמה ראשונים (רבנו יונה, ר"ן, נמוקי יוסף) פרשו שמודה על פקדון שבידו. וכן פסק בשו"ע (חו"מ לט, ח) שאין כותבים אפילו בפקדון. ופירש הטעם, כי יש לחוש שמא יחזיר לו ונמצא תובעו פעם שניה בשטר.

'שאיילנהו לספרי דאביי וידעי, לספרי דרבא וידעי' —

'מיהו, לבי אמר לי דהאידינא שנתמעטה התורה דאפילו הלומדים לא בקיאי בדיני, ולית לן סופרים מיוחדים לשטרות כמו שהיו בימי החכמים — אי אתיא אודיתא לקמן, אפילו בשלשה חתומים, לא מכשרינן ליה כלל אלא אם כן כתוב בה 'ואמר כתבו וחתמו והבו ליה'. והני מילי לענין לקוחות למיגבי ממשעבדי, אבל מיניה שלא יוכל לכפור — כשרה, דשיקרא לא כתבי ולא חתמי' (הגהות אשרי — מאור זרוע).

עניני מוסר ומדות

'מכאן לשני תלמידי חכמים ששונאין זה את זה שאין יושבין בדין כאחד' — '... וכל חכם לב מזה יקח מוסר שלא למנות שני אנשים לעולם בדבר מכל הדברים שיהיו רחוקים בטבעם ומשונים בהנהגתם, כמו צדיק ורשע והנקלה בנכבד, שאם הקפידה התורה על הצער שיש בזה לבעלי חיים שאינם בני שכל (באיסור 'לא תחרש בשור ובחמור יחדו') כל שכן בבני אדם אשר להם נפש משכלת לדעת יוצרם' (ספר החינוך, תקנ).

'אמרינן להו, סהדי שקרי אאוגרייהו זילי' — על רגש הכבוד העצמי, המשמש כהצלה מן החטא — 'ע' שיחות מוסר לגר"ח שמואלביץ טו תשל"ב; אגרות הראיה ח"א רכו (עמ' רעד); אגרות משה אר"ח ח"ו סו"ס קטו.

'מניין שכל המוסיף גורע, שנאמר: אמר אלקים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו' —

'... אדם שמע את הציווי לא תאכל ממנו, כי ביום אכלך ממנו מות תמות כאמירתו. לא הוסיף ולא גרע. שמע אזהרה ושמע עונש. די לו שהבורא הזהירו ואינו מהרהר למה הזהירו; די לו לדעת שהעונש הוא מות, ואינו מתפעל ואינו מהרהר במוראו של המות ובאימתו ופחדו. המות עצמו איום הוא בין שקדמו לו יסורים קשים ובין שקדם לו תענוג, כלום מות שבא מתוך תענוג אינו מות?

האשה שמעה אותה אזהרה ואותו עונש, והוסיפה וגרעה. הוסיפה פחד ממוראו של המות, ומתוך התפעלותה מאימת המות, גדרה וסייגה עצמה סייג אחרי סייג גדר אחרי גדר, עד שרחקה מעץ הדעת ריחוק רב. מות בו! וכאדם המרחיק עצמו מכבשן האש, שכל הנופל בתוכו נשרף ודאי, מגעו — ספק מיתה, והעומד קרוב לו, אף הוא יכול להיות ניזוק ונכודה.

מצוה לעשות סייג וגדר לדבר של תורה. כיצד? אדם חושד בעצמו שמא לא יוכל עמוד בנסיון מלעבור על דעת קונו, הריהו עושה גדר לעצמו לבל יקרב ולבל יכשל ויעבור. אז הגדר — שלו היא, ויודע שה' לא ציוה. מדעת עצמו הוא אוסר עליו את המותר אעפ"י שאין עונש בו, כדי להרחיק עצמו מן העברה. חוה הוסיפה על הציווי את פחדה שלה והיה דומה בעיניה כאילו

שמעה שהקב"ה מזהיר על העץ ועל מגעו ועל קרבתו. וכאילו עתידה להיענש על הקרבה והמגע כשם שתיענש על האכילה. על כן רחקה מן העץ ריחוק אחר ריחוק הרבה מאד. וה' לא ציזה, לא הזהיר ולא ענש על התוספת. ולא מחשבותיו מחשבותיה. וסוף שהיא גרעה מאמונתה התמימה ובאה לידי חשדנות; שכל המוסיף גורע. פחדה מן המות, הוא שהביא את המות לעולם.

עץ הדעת-טוב-ורע — מות בו לאוכל ממנו. אבל לא אותו המות שהאשה פחדה ממנו. לא המות שצלו נראה למרחוק ואימתו גדלה והולכת עם ההתקרבות לעץ, ומגעו כמגע אש אוכלת, ואכילת פריו כבליעת עופרת יצוקה. אילו כך היה, לא היה הבורא מזהיר עליו כשם שלא הזהיר על שאר הסכנות המוחשיות. סכנתו היא אזהרתו, ודי בכך.

אבל המות שבעץ-הדעת-טוב-ורע, ביום אכול מפריו הוא בא. אפשר ליום זה שיהא קצר וגם אפשר שיהא יום ארוך, הכל לפי מה שהוא אדם ולפי הזכות שבידו התולה לו. ואולם כל זמן שהאדם לא דבק בעץ זה וטרם הכניס פריו לתוך מעיו עד שלא יוכל עוד להוציא בלעו מתוך פיו, אין אדם רואה רעתו וסכנתו. נהפוך הוא: הוא רואה חש ומרגיש רק בטובו וענגו בלבד. תענוגו עצום וחשקו אדיר ותאותו עזה.

ולא בשעת האכילה בלבד, אלא כבר ממגעו הראשון הרי הוא טועם בו כל טעם טוב והוא מסעיר את כל דמו בתוכו ומגביר חשקו לבוא עד הדיבוק האחרון וכאילו הוא שבוי כבר בידו על ידי המגע בלבד.

ולא זה בלבד, אלא כל הקרב הקרב אליו, משעת קריבה ראשונה, כיון שרואהו כבר תאותו קופצת עליו ומקפיצתו, ורגליו ממחרות לרוץ לשם מתוך תחושת עונג; ולא עוד אלא שאפשר שאפילו לא יראהו עדיין, וכבר חמדו בלבו בשכלו.

והרי כל עבירה קשה שהחוטא מתאוה לה, כך היא. תחילה הלב חומד; מתחיל להתקרב והעין רואה — מאותה שעה הוא נמשך בחוזקה אחר תאותו הגוברת; נוגע — כבר הוא שבוי ביד החטא; רק לאחר שגמר מעשהו ובא על סיפוקו, אז עולמו מחשיך עליו בבת אחת — מה עשיתי?! רק אז הוא רואה ומתפחד, אבל את הנעשה אין להשיב והתהום פעורה מתחתיו.

אמרו חכמינו זכרונם לברכה במדרשם: הנחש לאחר שדיבר על לב האשה ודבריו נתישבו על לבה, ובשכלה התחילה חומדת העץ, התחיל לדחפה אליו עד שנגעה בו. כיון שנגעה, אמר לה: 'כשם שאין מיתה בנגיעה, כך אין מיתה באכילה'.

ובשעה שנדחפה וקרבה, ככל שהתקרבה יותר, היה הטוב והעונג גובר בה הלוך וגבור עד אשר נגעה. אותה שעה 'נתאמתו' אצלה כל דבריו של נחש — הרי כל כך טוב הוא המגע בלבד ואני כל כך יראתי ממנו. המגע כ"כ טוב הוא — כמה טובה תהיה האכילה...

אמור מעתה, תוספתה הראשונה הביאתה עתה להיות גורעת אמונה בבורא המצודה, עד שנתנה ממש בדברי דלטוריא של המסית וקפצה אל המות בסערת הלב ומתוך תשוקה' (מתוך ספר הפרשיות — בראשית. עוד בענין זה — ע' מכתב מאליהו ח"ב עמ' 243; שיחות מוסר לד תשל"ב).

דף ל

'אמר להן אחד: אני ראיתי אביכם שהטמין מעות בשדה ואמר... של מעשר שני הן... אין בידו ליטלן — לא אמר כלום' — מה שלא נאמן לומר 'של מעשר שני הן' כאשר אינן בידו, והלא עד אחד